

Батенко Г. В.

РОЗВ'ЯЗАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПИТАННЯ ДЛЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ

Питання про обрання території для майбутньої єврейської держави тісно пов'язано з історією створення та діяльністю Всесвітньої Сіоністської Організації. З перших днів заснування ВСО її лідери почали активно шукати територію, де нація знайде не лише притулок, а й місто майбутнього державотворення.

На початку ХХ століття Палестина являла собою одну з найбільш відсталих в економічному відношенні країн Близького Сходу, на її території не було ніяких значних покладів корисних копалин. Палестина опинилася в центрі уваги європейських держав через своє винятково вигідне стратегічне розташування. На території Єгипту був прокладений Суецький канал, який зв'язав Середземне море з Індійським океаном і став найважливішою ланкою світових комунікацій. Через територію Палестини проходили основні сухопутні магістралі між Середземноморським узбережжям і Перською затокою, в сусідній Месопотамії німецькі геологи знайшли величезні запаси нафти.

Наприкінці ХІХ століття сіоністи стали домагатися підтримки Великобританії, яка після окупації в 1882 році Єгипту розглядала Палестину як найважливішу ланку в системі своїх майбутніх володінь на арабському Сході. У свою чергу, Великобританія мала потребу в союзнику для зміцнення своїх позицій на Близькому Сході, у тому числі й для боротьби за Палестину. Такими союзниками стали сіоністи, які намагалися переконати Великобританію в тому, що в Палестині саме з ними вигідніше мати справу, ніж із арабською феодально-монархічною верхівкою. Так, один із лідерів сіонізму писав про те, що “євреї будуть сприяти розвитку країни, утвердженню в ній цивілізації та створять ефективний захист Суецького каналу” [Waines 1977, 226].

Основоположник політичного сіонізму Т. Герцль написав наприкінці ХІХ століття книгу “Єврейська держава. Досвід новітнього розв'язання єврейського питання”, в якій не позначив визначеного місця розташування єврейської держави: “У даний момент я можу дати всю інформацію про “землю обітовану”,

крім одного – її місцезнаходження”. Т. Герцль писав також, що: “Усі народи, у яких живуть євреї, – явні чи замасковані антисеміти”. Тому підкреслює: “Нехай нам нададуть суверенітет на якій-небудь частині земної кулі, достатньої для задоволення справедливих вимог нації, про інше ми подбаємо самі” [Герцль 1898, 74].

За п’ять років до опублікування книги, у 1893 році Т. Герцль пропонував поголовне водохрещення єврейських дітей, щоб євреї злилися з корінними європейськими народами. Він хотів звернутися до римського Папи із проханням про допомогу в цій кампанії. Герцлю дали зрозуміти, що Папа ніколи не прийме його [Лакер 2000, 129].

У серпні 1897 року в Базелі (Швейцарія) на Першому міжнародному з’їзді сіоністів Т. Герцль виступив із програмою сіоністського руху. Програма містила в собі: “1. Сприяння організованої, масової колонізації Палестини. 2. Придбання визнаного всіма країнами законного права на колонізацію Палестини. 3. Створення постійної організації для об’єднання всіх євреїв під прапором Сіонізму” [Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies 1947, 40, 114].

З’їзд у Базелі прийняв програму Т. Герцля; на ньому була заснована ВСО, яка “об’єднувала всіх євреїв, які визнають програму сіонізму і сплачують шекель” [Киселев 1988, 19].

Конгрес проголосив метою сіонізму “створення в Палестині закріпленого в публічному праві осередку для єврейського народу”. Програма проголошувала: “Сіонізм прагне створити для єврейського народу правоохоронний притулок у Палестині. Для досягнення цієї мети конгрес мав на увазі: 1. Доцільний розвиток колонізації Палестини єврейськими хліборобами та робітниками. 2. Залучення та згуртованість усіх євреїв у місцеві та загальні союзи відповідно до законів кожної країни. 3. Зміцнення єврейського національного почуття та самосвідомості. 4. Попередні заходи для одержання згоди уряду на здійснення цілей сіонізму” [Гасратян 1999, 63].

Після Першого конгресу ВСО розгорнула пропаганду ідей сіонізму, результатом якої стало значне збільшення кількості його прихильників. Рабини вважали, що іудаїзм може розвиватися тільки в Палестині, думаючи при цьому, що Палестина повинна

належати євреям у політичному розумінні, а єврейська держава повинна будуватися тільки на релігійних принципах – “Ерец Ізраїль для народу Ізраїлю відповідно до Тори Ізраїлю” [Encyclopedia of Zionism and Israel 1971, 791].

У книзі “Єврейська держава”, говорячи про можливе місце державотворення, Т. Герцль згадує, крім Палестини, також і Аргентину. На думку Герцля, надання євреям земель в Аргентині було б дуже вигідним самій республіці Аргентині. Із цього можна зробити висновок, що остаточної думки про те, де євреї повинні створити свою державу, у лідерів сіоністського руху ще не склалося. На перших сіоністських конгресах пропонувалися Аргентина, Синайський півострів, Кіпр; сіоністські лідери просили у португальського уряду дозволу на поселення в Мозамбіку, у бельгійського уряду – в Конго. На V сіоністському конгресі в 1901 році Т. Герцль офіційно підтвердив, що кінцевою метою сіоністів є тільки Палестина [Garaudy 1986, 153–154]. Цієї позиції дотримувалася більшість лідерів англійських євреїв до Першої світової війни.

Висування сіоністськими лідерами ідеї державотворення в Палестині мало й міжнародний аспект; ідея повернення євреїв на “землю предків” у Палестину повинна була зацікавити європейські держави, що претендували на захоплення країни. Однак сіоністським лідерам необхідно було підвести під цю ідею теоретичну базу. Для того щоб довести, що протягом тисячоліть євреї прагнули повернутися в Палестину та створити там єврейську державу, була використана теорія про стародавність сіонізму. Відомий англійський сіоніст Норман Бентвич писав: “Сіонізм такий же давній, як і полон єврейського народу в часи руйнування храму Навуходоносором” [Bentwich 1946, 60, 115].

Із цим твердженням можна було погодитися, якби мова йшла про стародавність сіонізму релігійного, заснованого на вірі у прихід “месії”, який поверне всіх євреїв у Палестину. Що ж стосується існування з найдавніших часів сіонізму як політичного руху, що ставив мету – практично здійснити “реставрацію Ізраїлю” в Палестині, не чекаючи приходу “месії”, то варто визнати, що такого сіонізму зонайменше до середини XIX століття не виникало.

Ідея повернення євреїв до Палестини і створення там єврейської держави належала не Т. Герцлю та іншим лідерам I сіоніст-

ського конгресу. Першим, хто вказав на можливість повернення євреїв до Палестини, був Наполеон Бонапарт, який готував Єгипетську експедицію 1798–1801 років. Обіцяючи євреям “повернути їм” Палестину, Наполеон мав лише одну мету – одержати у єврейських банкірів додаткові кошти на фінансування походу в Єгипет і Сирію. Наполеон опублікував прокламацію, що закликала євреїв Азії й Африки приєднатися до нього, щоб повернути Єрусалим.

Декабрист Пестель висунув пропозицію у своїй програмі заснувати єврейську державу в Малій Азії, а Мануїл Ной, американський суддя, письменник і дипломат, запропонував заснувати єврейський штат під назвою Арарат на Гранд-Айленд біля Буффало [Лакер 2000, 100, 65].

Конкретний план єврейської колонізації Палестини з подальшим устанавленням у країні англійського впливу висунула Великобританія. Ще в 1840 році відомий англійський політичний діяч лорд Шафтесбюрі виступив за використання євреїв для захоплення Англією Палестини. Цей проект був опублікований на сторінках “Таймс” 17 серпня 1840 р. Він полягав у такому: європейські євреї могли викупити чи орендувати у султана землі в Палестині, а п’ять великих держав виступили би гарантами державотворення. Усі вважали, що ініціативу щодо повернення євреїв до Палестини повинна взяти на себе Англія. Єврейська держава буде служити буфером між Туреччиною та Єгиптом і підсилить вплив Англії у Східному Середземномор’ї [Лакер 2000, 66–67].

У цьому ж році в Берліні з’явився ще один проект, що пропонував створити єврейську державу на американському Середньому Заході – в Арканзасі чи Орегоні. Американський уряд надав би цю територію для єврейської держави за десять мільйонів доларів. Для досягнення цього плану необхідно заснувати агентство за зразком Ост-Індійської компанії, що займеться формуванням мононаціональної республіки, громадянами якої будуть лише євреї [Лакер 2000, 691].

Оскільки Палестина була складовою частиною Османської імперії, то лідери сіоністського руху остерігалися відкрито проголошувати свою мету, особливо після молодотурецької революції; вони уникали терміна “держава”, говорячи лише про “батьків-

щину”. Т. Герцль писав: “Я зробив усе, що міг, щоб переконати прихильників державотворення в Палестині, що ми повинні знайти якийсь евфемізм, що відбивав би все, що ми маємо на увазі, але так, щоб не провокувати турецьких правителів згаданої землі. Я запропонував замінити слово “державна” синонімічним словом “Heimstaate”... Така історія цього виразу, про який так багато говорять. Він був двозначним, але ми всі розуміли, про що мова йде. Для нас він означав “Judenstaat”, у той час і означає те ж саме і зараз” [Sykes 1965, 24, 115].

Сіоністи розуміли, що для колонізації Палестини і надалі – державотворення, їм необхідна підтримка європейських держав. У своїх щоденниках Т. Герцль писав про те, що Великобританія “...більше за кого-небудь зацікавлена в сіонізмі, тому що найкоротший шлях в Індію лежить через Палестину. Політичні діячі Великобританії першими зрозуміли необхідність колоніальної експансії, тому я упевнений, що тут, у Великобританії, сіонізм, що є колоніальною ідеєю, буде зустрінутий з розумінням, причому, дуже швидко...” [Our Roots are Still Olive 1977, 26].

Гасло сіоністів “Земля без народу – народу без землі” ігнорувало той факт, що до кінця сторіччя в Палестині проживало більш півмільйона людей, для яких вона була батьківщиною; навіть при тому, що якби якого-небудь арабського мешканця Близького Сходу в XIX – на початку XX століть запитали про те, хто він такий, “він міг би охарактеризувати себе як мусульманина чи християнина, як члена якого-небудь племені чи роду, як жителя якого-небудь міста чи села, але навряд чи йому спало би на думку назвати себе арабом” [Гойтейн 2001, 220].

У листопаді 1898 року Т. Герцль у Палестині зустрівся з кайзером Вільгельмом II і запропонував йому план колонізації євреями Палестини під німецькою егідою. Однак кайзер відхилив цю пропозицію, побоюючись негативного ставлення до втручання Німеччини у справи Османської імперії з боку Англії, Франції та Росії. При цьому Герцль зіграв на страху кайзера перед революціонерами-соціалістами: євреї будуть продовжувати постачати революційні партії лідерами і їхніми сподвижниками, якщо кайзер не чинитиме тиск на султана у справі розв'язання єврейського питання. У офіційному комюніке повідомлялося тільки те, що імператор висловив прихильний інтерес до зусиль, спрямованих

на вдосконалення сільського господарства в Палестині, тому що це сприяло добробуту турецької імперії і цілком відносилось до суверенітету султана. Вільгельм II явно втратив колишній інтерес до проектів сіоністів [Лакер 2000, 157, 159].

У травні 1901 року Герцль звернувся з аналогічною пропозицією до турецького султана, що свідчило про те, що сіоністські лідери не відкидали можливості здійснити свої плани і без допомоги західноєвропейських держав. Герцль намагався переконати султана в тому, що якщо той віддасть євреям Палестину, то вони можуть узяти на себе зобов'язання керувати фінансами Туреччини, що врятує країну від фінансового краху. Євреї допоможуть Туреччині виплатити її борг іноземним державам і допоможуть провести індустріалізацію країни. Єврейська держава, нейтральна за своїм характером, стане бар'єром між Сходом і Заходом. За це європейські держави повинні будуть забезпечити гарантії існування цієї держави, святі місця будуть мати особливий статус. І як наслідок – цей проект буде означати розв'язання єврейського питання.

Султан був готовий обговорити єврейську імміграцію в Малу Азію, але ті, хто прибули у країну, повинні були прийняти турецьке підданство, а поселення повинні бути розсіяні, а не сконцентровані в одній області країни. У відповідь на це Герцль повинен створити синдикат для консолідації громадських обов'язків Туреччини і взяти концесію на розробку всіх турецьких копалень. У цій пропозиції не було Палестини, тому вона була не прийнята сіоністами. Герцль писав потім, що султан запропонував занадто мало й зажадав занадто багато. Але Абдул Хамід II також відповів відмовою, додавши: “Коли моя імперія розпадеться, можливо, вони одержать Палестину задарма. Але розпастися може тільки наш труп. На вівісекцію я ніколи не погоджуся” [Лакер 2000, 155].

У 1904 році було отримано відмову на пропозицію Т. Герцля утворити єврейську державу у Триполі і від італійського короля Віктора Еммануїла III [Quigley 1990, 10].

Що стосується Франції, то вона в питанні про підтримку планів державотворення зайняла вичікувальну позицію.

У цих умовах Т. Герцль прийняв рішення переорієнтуватися на Великобританію. У своєму листі до відомого англійського

колонізатора Сесіля Родса він пояснював, що переселення євреїв – питання державотворення – є, власне кажучи, колоніальним питанням, розв'язання якого може взяти на себе Великобританія, одержавши при цьому значні вигоди для себе [Our Roots are Still Olive 1977, 24, 118].

Подібне звертання основоположника політичного сіонізму і його послідовників до Великобританії було не єдиним. Не поодинокими були й апеляції до монархів Німеччини, Італії, Росії та Туреччини. Реальних обіцянок сіоністам з питання переселення євреїв у Палестину від монархів цих держав не надійшло.

У червні 1902 року Т. Герцль обговорював з англійським банкіром Ротшильдом питання про заселення єврейських населених пунктів не в Палестині, а в Уганді чи на Кіпрі [Migeon 1970, 135, 160].

У жовтні 1902 року Герцль був прийнятий міністром колоній Джозефом Чемберленом. Чемберлен у принципі не відкинув ідею про створення єврейської колонії у південно-східній частині Середземномор'я. Міністр був прихильником ідеї заселення євреїв у єгипетському Бруці (Ваді аль-Ариш), якщо на це буде згідний віце-король лорд Кромер. У відповідь на цю пропозицію Герцль заявив: “Ми не підемо в Єгипет – ми там уже були” – і наполягав на районі Хайфи, сподіваючись “переконати Туреччину здати цей район в оренду за дешевою ціною, якщо євреї прийдуть в Аль-Ариш і доведуть, що сіонізм – справа серйозна” [Лакер 2000, 173].

Віце-король Єгипту лорд Кромер відкинув проект, що стосувався Аль-Ариша, тому що фахівці з іригації зробили висновок: для успішного виконання цього проекту буде потрібно в п'ять разів більше води, ніж було підраховано спочатку. Відведення такої кількості води з Нілу вони вважали неможливим. 12 травня 1903 року Герцль одержав телеграму з повідомленням про те, що проект остаточно відхилений. У 1903 році вже й прем'єр-міністр Бальфур запропонував “забрати” євреїв із Великобританії, виселивши їх в Уганду [Garaudy 1986, 119].

Підтримавши загалом ідею про державотворення, Великобританія спочатку запропонувала для єврейської колонізації не Палестину, а Уганду, очевидно, все ще побоюючись відкрито заявити про свої плани захоплення Палестини. ВСО після цього прийняла рішення направити в Уганду комісію для ознайомлення

з країною. На Шостому Сіоністському конгресі обговорювалися пропозиції Великобританії про створення єврейського національного осередку в Уганді. Герцль у своїй промові зазначив, що Уганда ніколи не була й не стане Сіоном. Але в той же час було прийнято розглядати Уганду як тимчасове розв'язання єврейського питання: там можна буде зосереджувати єврейських емігрантів, щоб не допустити їхнього розсіювання по усьому світу [Лакер 2000, 181].

Було вирішено послати комісію у Східну Африку. Деякі делегати, у тому числі і фракція Мізрахи, підтримали цей проект. Причинами підтримки угандського варіанта були: “по-перше, члени партії Мізрахи не могли не прислухатися до думки багатьох представників ортодоксальних кіл, що сіоністи хочуть передбачити справу, яка повинна вчинитися Месією (а саме повернення євреїв у Палестину). По-друге, вони боялися, що дотримання віруючими євреями релігійних розпоряджень, якщо Палестина виявиться під владою світських сіоністів, буде ускладнено. Угандський проект, на їхню думку, знімав і ту, й іншу проблему” [Гасратян 1999, 68].

Отже, питання про місце державотворення залишалося в той час ще відкритим, остаточне рішення було прийнято пізніше. Після смерті Т. Герцля в 1904 році, у віці 44 років, у сіоністському русі утворилися два угруповання: перше було готовим на державотворення де завгодно (у тому числі й в Уганді), друге ж погоджувалося тільки на Палестину. А в 1905 році в Лондоні була заснована Єврейська територіальна організація під керівництвом Ізраїля Зангвілля, її підтримали ліві угруповання Східної Європи, які також залишили сіоністський рух, як і “територіалісти”. Останні відкололися від сіоністів після того, як ВСО відмовилася прийняти план переселення євреїв в Уганду. Територіалісти не визнавали Палестину домом для євреїв, заперечували “історичні права євреїв на цю країну”. Єврейська територіальна організація спорядила експедицію в Анголу для дослідження можливості створення там єврейських поселень. Розглядалися також варіанти Триполітанії, Техасу, Мексики, Австралії та Канади. Усі ці проекти завершилися провалом.

У 1904 році з Росії у Великобританію перебрався Хаїм Вейцман, який після смерті Т. Герцля став лідером політичного сіонізму.

На перших сіоністських конгресах Х. Вейцман виступав практично проти будь-якої пропозиції Т. Герцля чи інших сіоністських лідерів про державотворення поза Палестиною [Абдеррахман 1985, 10, 86].

У Великобританії Х. Вейцман розгорнув бурхливу політичну діяльність щодо пропаганди вигод для Великобританії від підтримки нею сіоністського руху. На VII сіоністському конгресі в 1905 році угруповання, очолюване Х. Вейцманом, одержало перемогу. Таким чином, було остаточно вирішено створення єврейської держави в Палестині. На VII конгресі була прийнята резолюція із приводу Палестини: відкидаючи опору на філантропів і стратегію створення дрібних поселень, діяльність сіоністського руху повинна бути спрямована на індустріалізацію та зміцнення становища сільськогосподарських поселень у Палестині – “по можливості – на демократичних засадах” [Лакер 2000, 194].

Незабаром Х. Вейцман знайомиться з майбутнім прем'єр-міністром Великобританії Д. Ллойд Джорджем, з відомими політичними та державними діячами Великобританії Бальфуром і Гербертом Семуелем. Після зустрічі з Вейцманом Семуель підготував великий меморандум для прем'єр-міністра Асквіта, у якому пропонував після закінчення війни установити британський протекторат над Палестиною, тому що французький протекторат був небажаний, а інтернаціоналізація країни нездійснена.

І світова війна, що розпочалась у серпні 1914 року, і у якій Туреччина виступила на боці Німеччини, остаточно переконала Великобританію, що прийшов час підтримати прагнення лідерів ВСО. Остаточне рішення було висловлено на одній із численних зустрічей Бальфура і Х. Вейцмана, перший заявив: “Я вірю в те, що, коли гвинтівки змовкнуть, ви одержите свій Єрусалим” [Waines 1977, 27].

Отже, ВСО та її лідери розв'язали найважливіше історичне питання – можливість повернення єврейського народу на Батьківщину. Реалізація досягнення та початок заселення палестинських земель сформує інші проблеми, спровокують етнічні конфлікти та військові заворушення, але процес державотворення розпочато, і територію обрано остаточно та одногослоно.

ЛІТЕРАТУРА

Гасратян С. М. История и идеология еврейского религиозного движения XIX–XX веков. Москва, 1999.

Герцль Т. Еврейское государство. Опыт новейшего разрешения еврейского вопроса. Одесса, 1898.

Гойтейн Ш. Д. Евреи и арабы. Их связи на протяжении веков. Иерусалим: Гешарим. Москва, 2001.

Киселев В. И. Палестинская проблема в международных отношениях: региональный аспект. Москва, 1988.

Лакер В. История сионизма. Москва, 2000.

Bentwich N. Palestine. L., 1946.

Абдеррахман А. Аль-муназзама ас-сахйунийа аль-аламийа 1882–1982. Байрут, 1985. Т. 1.

Encyclopedia of Zionism and Israel. Ed Patai R. Vol. 2. N.-Y.: Herzl Press and Mc. Crow-Hill, 1971.

Garaudy R. Palestine. Terre des Messages Divins. P.: Albatros, 1986.

Migeon. J.-P., Jolly J. A Qui la Palestine. P.: Edition Publications Premiers, 1970.

Our Roots are Still Olive. The Story of the Palestinian People. San Francisco, 1977.

Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies. Vol. I. New Haven, 1947.

Quigley J. Palestine and Israel. Challenge to Justice. Durham, L.: Duke University Press, 1990.

Sykes Ch. Cross road to Israel. Cleveland; N.-Y.: World, 1965.

Waines D. A Sentence of Exile: Palestine-Israel Conflict 1897–1977. Wilmettee, Illinois, 1977.